

Bya-hornet

Den Skånska
Hembyggs-
tidningen

NR 2 - 1962 - TJUGOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

SKÅNSKA MARKNAMN

ANTECKNINGAR

av

HELGE ANDERSSON

ENLIGT SAMTIDA SKILDRINGAR föredde de skånska bygderna ännu vid 1700-talets slut ett helt annat utseende än i våra dagar. Böndernas gårdar var antingen grupperade i en rundel kring en bygata eller låg de i rad utmed denna och bildade ett byhem. Den byn tillhöriga jorden var i allmänhet delad i tre vångar, som merendels benämndes efter det väderstreck de var belägna i, t. ex. Norre, Södre, Östre och Västre Vång, och vilka begränsades av diken, jordvallar och ristätten. Två av vångarna besåddes årligen med säd och korn, medan den tredje låg i träda. Havre såddes i utmarkerna. Längst borta från byn låg betesmarken, som var gemensam egendom.

Inom de olika vångarna rådde en ändlös ägosplittring. Så kunde ett hemman ha ägor på ett femtiotal olika ställen. Denna ägosplittring var ur många synpunkter besvärande och hade tidigt framkallat ett behov av bestämda namn på åkerlapparna och ängsbitarna. Härigenom blev det lättare att orientera sig i bymarkerna. 1800-talets två första decennier skulle emellertid medföra en genomgripande förändring i byarnas struktur och allmogens livsföring. Genom den stora enskiftesreformens genomförande vid denna tid blev det slut på den besvärande ägosplittringen. Byhemmen sprängdes, gårdarna flyttades ut i markerna och fick sina ägor samlade på ett ställe. En våg av nyodling följde i skiftenas spår, och byarnas gamla marknamn, d. v. s. namn på åkrar, ängar, backar, mossar och kärr föll snart i glömska.

En värdefull källa till kunskap om byarnas gamla marknamn utgör lantmäterikontorens kartor och protokoll från storskiftes- och enskiftesförrättningarna i slutet av 1700- och början av

1800-talet. Genom lantmätarnas försorg har här åtskilliga ägor antecknats med det namn, som brukades av byamännen för mer än 150 år sedan. Så har ett rikt namnmateriale kunnat bevaras till vår tid.

Marknamnen är synnerligen värdefulla för språkforskningen, då de många gånger bevarar äldre namnformer, men de ger också värdefulla glimtar ur bygdens bebyggelse- och kulturhistoria, då de innehåller uppgifter om de gamla byarnas odlingar, fornminnen, växt- och djurliv, folkstro och folkliv och mycket annat. "Där historien tiger", heter det hos Esaias Tegnér d. y., "där talar ofta själva marken genom namnen på sina floder och berg, sina byar och gårdar". Så är också ofta allmogens gamla marknamn nycklar till mörka skrymslen i en bygds historia.

En stor grupp marknamn har som första led ett djurnamn. Om byarnas beten talar Kobacken, Koäng och Svinakull i Balkåkra, Koängen och Kokroken i St. Hammar, Grisabacken och Lammahagen i V. Nöbbelöv, Kohålan och Fårebjer i L. Slågarp, Svinamaden i Anderslöv och Kobiten i Bösarp. Hästen ingår med det gamla ordet "hors" i Hårsabacken och Hårsakroken i Katslösa. Mickel rävd ingår i namnen Räfåker i Sjörup, Räfva-backen i Katslösa och Räfvakulle i Hököpinge. Vesslan lever kvar i åtskilliga marknamn, t. ex. Visslebjör och Wessleåker i Bösarp och Visslestycket i Håslöv. Fåglar ingår i stor utsträckning i byarnas marknamn. Tranan och vipan, vårens budbärare, är kanske de oftast förekommande och ingår i Traneholmen i Löderup, Traneåker i Hammenhög, Tranekull i Borrby, Tranåkrarne i Ullstorp, Tranemaden i N.Rörum, Tranebacken i Torr-

lösa, Tranhög i Svedala, Tranemose i Glostorp, Tranåker i Bösarp och Tranekulla i Fru Alstad. Vipan ingår i Vipevången i Gårdstånga, Vipebacken i Hallaröd, Viveholmen i Balkåkra, Wifvekärret i L. Slågarp och Vipelandet i V. Nöbbelöv. Örnen, som stundom uppträtt som strykfågel i skånska bygder, har gett upphov till namnen Örnakulla i Katslösa, Örnakullen i L. Slågarp, Örnahålan i Hallaröd och Örnakullen i Tolånga. Korpen eller "ramnen", som de gamla sade, ingår i Ramnabacken i Munkarp och Ramnahålan i S. Rörum. Storken har lämnat namn åt Storkabacken i Högseröd, Storkahålan i Gudmuntorp och Storkahagen i Harlösa. Den svarta storken eller "ons-svalan", d. v. s. Odens svala, lever kvar i Onssvalebacken i Huaröd och Höör. Tjädern eller "fjärhanen" har lämnat spår efter sig i namnen Fjärhanabacken i Konga och Fjärhanamossen i Riseberga. Ytterligare marknamn, vari fåglar ingår, är Lärkäker i Hyllie, Kråkekullsåker i Svedala och Ugglekull i Särslöv.

En annan grupp marknamn har som första led ett växtnamn och speglar de gamla byarnas flora. Pilen, den skånska slättens träd par préférence, är naturligt nog rikligt representerad i marknamnen. Pilången och Pilemossen i Hököpinge, Pilåker i Arrie, Pilehålan i S. Åkarp och Pileback i St. Hammar får utgöra ett axplock ur den rika namnfloran kring det skånska vårdträdet. Att lövträden varit vanliga namnbildande element framgår av Ekebjerr, Hasslebacken och Alemossen i Svedala, Aspehålan i Hököpinge, Rönnången i L. Slågarp och Almåker i V. Nöbbelöv. Om byamännens odlingar talar Hafrejorden i Bösarp, Ärtbjerr i Villie och Katslösa, Kåhlhagen, Kummin Hejdan och Hampeländsstycket i Anderslöv, Hampåkrarne i Ingelstorp, Hampåker i Hammenhög och Ö. Hoby. Om linberedningen, som förr var ett viktigt näringsfång, erinrar Brytestugestycket i Kverrestad, Brytestugestycken i Lunnarp och Ö. Herrestad och Brytestugeåkrarne i Tranås. Brytstugan eller "brydestuan" var den plats, där linet bröts. De färdiga räckorna lades ut till blekning i solen på särskild plats i byn. Från Tosterup omtalas Blekeplanen och från Övraby Blekehagen. I de skånska dialekterna benämnes linet "hör", och otaliga marknamn har detta ord, t. ex. Höråker, Hörstycket och Hörlandet. Om förekomsten av apel talar Abulåker i Ingelstad, Abölleåkrarne i Ö. Herrestad och Apulla Kiärr i Valleberga.

Bymarkernas såväl jordmån som beskaffenhet i övrigt har även varit namngivande, t. ex. Stensåker i Oxie, Stensbjerr i Svedala, Stenbacken i Villie, Flintåker i Sjörup, Flintekulla i Glostorp, Sandåker i V. Nöbbelöv och Leråker i Villie.

Ägornas form och utsträckning har också varit namnbildande, t. ex. Långebjerr i Husie, Långåker i V. Nöbbelöv, Villie och Katslösa, Långång i Balkåkra, Långkärr i V. Nöbbelöv, Långebjerr i Sjörup, Bredåker i Sjörup och Breakärr i Katslösa.

Åtskilliga marknamn anknyter till ägornas läge i byn, t. ex. Norre mad och Norrankille i Lockarp, Markaskälsåker i Balkåkra, Sunnanstig och Västanstig i Lockarp och Östanbäck i Husie.

Många marknamn ha anknytning till de gamla vädermöllorna, t. ex. Värmöllevången och Värmöllekullsåker i Ingelstad, Värmölleåker i Onslunda, Möllebacken i V. Nöbbelöv, Möllebjer i Sjörup och Värmöllekullen i Katslösa. Också annan industri ute i bygderna avspeglas i marknamnen. Om kalkbränning vittnar t. ex. Limugnabjer och Limugnsängarna av lim=kalk i Onslunda, och om tegelbränning vittnar t. ex. Tegelugnshögen i Tryde.

Lantmäteriakterna ger ofta också upplysning om fornminnen av olika slag. Sålunda omnämnes i en lantmäteriakt från 1719 i Ingelstads by "Kung Ingels Graf". Enligt en gammal sägen, omtalad redan 1790 i N. H. Sjöbergs Tentamen historicum de praedio Ingelstad, skall namnet härröra från en kung Ingel eller Inge, som var kung på 600-talet. På en karta över Ingelstads by 1767 förekommer namnet "Kong Gorms Graf". Den stora skeppssättningen vid Kåseberga i Valleberga socken, numera mest känd som Ales steñar, har i lantmäteriakterna från 1700-talet omväxlande namnen "Heesteena", d. v. s. stenarna på heden och "Urbani Graf". Enligt folktraditionen var Urban en biskop eller abbot, som fått sin grav vid Sandhammaren. I Glemminge omtalar en lantmäteriakt från 1814 marknamnet Stendösa åkrar, och i Järrestad upptas 1808 Dyssäkrarne.

Marknamnen avspeglar stundom gammal folketro. Bäcker och kärr var förr tillhåll för "ellen", i folktron ett naturväsen med motsvarighet till näcken. Hans namn lever i marknamn, t. ex. Ellemässen i Långaröd, Ellekärret i Anderslöv och Ellebäck i Skårby. Varulven, som enligt folktron var en förvandlad mansperson, som i gestalt av

en trebent hund var på jakt efter havande kvinnor, har gett upphov till Varulvsåker och Varulvs-kärret i V. Vram. Kring ättehögarna spann folkfantasiens fordom sina trådar. I högarna bodde trollen, som lever kvar i åtskilliga marknamn, t. ex. Trollshög i V. Nöbbelöv, Trollabackar i Gladsax, Trollåker i Järrestad, Trollehåla och Trolleåker i Ramsåsa. I skogarna höll "skåumannen" och "skåusnuan" till. Dessa skogsväsen, varav "skåusnuan" framtill var en skön flicka och baktill håltom som ett baktråg, lever kvar i Skogmannahult i Frenninge, Skogsnuehålan i Långaröd och Skogsnuebacken i V. Vram.

Som redan nämnts har ägornas form och utsträckning ofta varit namnbildande. En stor grupp marknamn är jämförelsenamn. En åker eller äng med karakteristisk form har uppkallats efter föremål från vardagslivet, vilka haft samma form. Dessa marknamn, som uppkallats efter klädesplagg, redskap och vapen, som de ansetts likna, är av stor kulturhistorisk betydelse. De kan ge viktiga upplysningar om ifrågavarande föremåls utbredning, och om namnen kan beläggas till tid kan man sam-

tidigt datera föremålets förekomst. Jämförelsen kan avse såväl ägornas höjdprofil som deras omkrets. Marknamn, som har sitt ursprung i ägornas höjdprofil, är t. ex. de efter olika klädesplagg namngivna Kullamannens hatt i Brunnby, Tattrahatten i Maglarp, Munkahättan i Kågeröd, Hjälmabacken i N. Åkarp och Järnhattabacken i N. Sandby. Andra marknamn har sitt ursprung i ägornas omkrets, som liknats vid olika klädesplagg, t. ex. Halfkluts äng i Hästveda, Hufvud kluten i Fjellie, Byxestycket i Riseberga, Byxeåker i Perstorp, Handskamossen i Verum och Stövlaskäftet, en åker i Asmundtorp. Åtskilliga ägor har till omkretsen liknats vid redskap, som gett upphov till marknamn av typen Sylåker i S. Sallerup, Knifsåker i Dalby, Nyckelsåker i Hyby, Yxestycket i Fjellie, Kilaåker i Oderljunga, Kiöllan, äng i Uppåkra, efter "tjylla" (träklubba), Blägdaskäftet i Vä efter "blägd" (kil), Nålen, åker i V. Vram, Kjufwan, åker i Skepparslöv, efter tjuga och Nafwaren, åker i Linderöd efter "navare" (borr). Andra ägor åter har till omkretsen liknats vid olika vapen, t. ex. Armborståkren i Vittsjö.

VÅREN KOMMER

DIKT PÅ VEMMENHÖGSMÅL AV EGON FLEMBORN

*Nu så titar solen fram
o dana di bler jomma,
snidrivorna i hast forrsvant
förr nu vill våren komma.*

*Nu glär man si add fulasång
o add de granna väred,
man går mest alle ärenen
— de kan va vårt besväred.*

*O tänk va folk di ännrar si,
di bler snackeda o fria,
de e precis som vär o en
vill visa sin bästa sia.*

*O gamle Lars, vrångbölen,
som så tynnsåd vad me oren,
nu snackar han me alle
så de dryssor norr po joren.*

*Ve gövlen står rättaren o ser
hont klagen går åv marken,
nu glimmar han all dällihed
— bodde mava-ont o varken.*